

DİLBİLİM OKULLARI

Cafer ŞEN*

*“İnsan, aynı dünyaya doğduğu gibi,
dilin içine doğmakla kalmaz, dil yoluyla doğar.”*

Jacques Lacan

Dilin Yapısal ve Mantıksal İşleyişi Üzerine

Ferdinand de Saussure, kendi dönemine kadar gelen dil üzerindeki çalışma ve incelemeleri farklı bir yöne kanalize ederek, modern dil biliminin temelini atar. Saussure’ün çalışmalarında, dilin doğası ve öz niteliği, dil incelemesinin tam merkezinde yer alır. Bu çalışmalarda, dil özerk bir yapı olarak ele alınır ve incelemeler bu özerk yapının üzerine oturtulur. Bu durumu ortaya çıkaran etken ise Saussure’ün kendi mevcut dönemine kadar gelen dil çalışmalarının ve gramer incelemelerinin dilin kendisinden gittikçe uzaklaştığını fark etmesidir. Böylesi çalışmalar ve incelemelerde dilin yapısı özerk olarak ele alınmamış, dil; gerçeklik, düşünce, kültür ve varlık bilimi gibi çeşitli yapıları yansıtan bir araç olarak sunulmuştur. Bu nedenle Saussure’e kadar gelen klasik dönem gramer çalışmaları ve dil incelemeleri, dilin özerkliği ne tanır ne de ortaya çıkarır niteliktedir. Hâlbuki “bir dilin yapısı kendisine içsel olmak anlamında özerktir, yani bu yapı bir başka şeyin düşüncelerin veya verili olguların yapısının bir yansıması veya temsili değildir” (Altuğ 2001: 174). Bu nedenle dilin özerk yapısını insanoğlunun simgesel/kültürel alanda ürettiklerinin yapılarıyla açıklamak ve dilin, bu üretimlerin edilgen bir yansıtıcısı olarak görmek dil üzerinde çalışmanı büyük ölçüde yanıltır.

Ferdinand de Saussure’den önce nesne ve düşüncelerin yansıtılması ve/veya temsilcisi olarak kabul edilen dile, Saussure’le birlikte bakış açısı kökten değişir.

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üni., Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Dil, artık temsilci ve yansıtıcı değil, varoluşun merkezinde yer alan bir yapı hâline gelir. Çünkü ancak Saussure'den sonra birçok filozof, psikanalist ve dil bilimci “dil içinde yaşadığımız dünyayı kavramada basit bir araç olmayıp, bu kavrayışın merkezinde yer aldığı; gerçekliği kavrayışımızın sözel göstergeleri toplumsal olarak kullanımımıza bağlı olduğunu ve insan varoluşunun, özünde dilsel olarak eklemelenmiş bir varoluş olduğunu seslendirir” (Altuğ 2001: 174). Bu noktada dil göstergeleri; sadece varolanların düzenini adlandırmada kullanılan sessel eklemlemeler veya bildirişime yardım eden ögeler olmaz, varolanın düzeni ve bildirişimini bizzat kuran ögeler konumuna yükselir. Saussure’ün yapısal dil kuramı bildirişimin ötesine geçer. Özellikle dil göstergelerinin işitim imgesi olan gösteren ve kavram olan gösterilenden oluşması, bunların da birbirinden ayrılmaması, dilin hem konuşmayı hem de düşünmeyi açıklar nitelikte olmasını sağlar. Bu noktada “Greklerin logos kavramı ile Saussure’ün dilin doğasına ilişkin görüşü ortak bir noktaya sahiptir.” Bu özelliğiyle Saussure’ün dil anlayışı “Platon’dan bu yana Batı geleneğinde hüküm süren bir dil kavrayışına meydan okumadır bu- dilin bir ‘adlar dizini’ bir ‘dizelge’ - (nomenclature) olmayıp, bir dizge (system) olduğunu ileri sürmüş olmasıdır” (Altuğ 2001: 175). Saussure’ün, bu tür görüşleri, dil göstergelerinin, dilin dizgesel yapısından bağımsız olarak nesne ve düşüncelere sonradan eklemlendiğini reddeder. Bu noktada dil göstergelerinden önce varolan nesne ve düşünceler doluluğu mevcut değildir. Nesne ve düşünceler, dilden önce varolmuş da değildir. Saussure’ün yapısal dil kuramının ortaya çıkardığı böylesine düşünceler, dil gerçeklik ilişkisine dair yeni açılımlar getirerek hem gerçekliğin kabul edilen rasyonel sarsılmaz yapısını sorgular hem de dilin alanını genişletir. Burada dil, gerçekliğin edilgen basit bir yansı(tıl)ması değil, bizzat gerçekliğin kurucu ögesi olur. Gerçekliğin kurucu ögesi olan dil göstergesi de kendinde menkul bir öz/töz pozitifliğine sahip değil, daha çok uzlaşım sal negatif bir yokluğa sahiptir. Çünkü dil göstergesini belirleyen ve ortaya çıkaran, onun maddi yönüne ait özsel/tözsel özellikleri değil, diğer dil göstergelerden farklılığıdır. Herhangi bir dil göstergesi, özsel/tözsel maddi olarak değil de uzlaşım sal olarak ortaya çıkmakta ve belirli bir dizge içinde yanındaki göstergedan farklılığı dolayısıyla varolmaktadır. Dil göstergesini ortaya çıkaran bu diferansiyel yapı, hem dilin yapısında sürekli ilerleyen bir diyalektiği ortaya çıkarır, hem gerçekliğin dil tarafından kurulduğunun, söylem tarafından belirlendiğinin altını çizer. Şayet dil göstergesinde gösterenin sabit, tözsel/özsel, kendinde menkul, pozitif bir varlığı ve/veya anlamı olsaydı, bu noktada dil göstergeleri devinime yol açacak bir diyalektiğe sahip olmazdı. Yine dilsel göstergenin/ gösterenin bir varlığı özne için değil de yanındaki gösterge/ gösteren için göstermesi ve anlamının da diğer göstergelerle/gösterenlerle arasındaki farka dayanması, gerçeğin dil ile kurulmasının ve söylemin iktidar olmasının nedeni olur. İşte bu noktada dil töz/öz değil biçimdir: “İmleyen herhangi bir pozitifliği, kendi başına tanımlanabilir olan herhangi bir niteliği yoktur; tek varoluşu negatif bir varoluştur (diğer imleyenlerden farklı olmak), fakat pozitif anlam etkileri üreten bu negatiflik içinde mekanizmalarını ayırt edip açıklamak mümkündür.” (Dolar 2013: 23)

Dil göstergesinin temsil ettiği nesneye bağlılığında da yine pozitif bir nedensellik değil, negatif bir keyfîlik söz konusudur. Bu noktada dil göstergesinin temsil ettiği bizzat nesne değil onun kavramıdır, düşüncesidir. Burada düşünme, varlığın kendini düşünme değil, varlığın kavramını düşünmedir. Böylece dil, hem temsili olduğu pozitif dolu varlıktan uzaklaşarak negatif bir boşluk konumunda kalır hem de düşünme nesnesinin kendisi varlık değil varlığın düşünmedeki kavramı olur. Bu da insanın dil ile düşünmeyi düşündüğünün bir göstergesidir. Böylelikle düşünen özne ile düşünülen nesne ayrılığı ortadan kaldırılmış olur. İşte bu noktada Saussure'den önce, dili sadece gerçeğin bir yansıtıcısı olarak ele alan dil çalışmaları ve gramer incelemeleri tüm bu düşünme, gerçeklik dil ilişkisine dair bu bağlantıları göz ardı eder. Hâlbuki dil “olmaksızın düşünce belirsiz, ayrımlaşmamış bir bulutsudur. Önceden varolan hiçbir düşünce yoktur ve dilin ortaya çıkışından önce hiçbir şey açık değildir” (Altuğ 2001: 176). Bu noktada farklı dillerin gerçeklikleri tamamen farklı bir şekilde betimlediği ve/veya ürettiği rahatlıkla söylenebilir. Gerçeklik de tözsel/ötsel bir pozitif durum değil, dil tarafından üretilen bir negatiftir. Çünkü dil hem seçer hem böler, hem de nesnelere kavramlaştırarak seslere nedensiz olarak bağlar. Dil göstergeleri temsil ettikleri “şey”lere dışsal olarak bağlanmamıştır. Onların dışsal olarak bir nesne veya düşünceyi temsil etmesi aslında dizgede içsel olarak varolur. Burada anlam, dizge içi bir durumla, dil göstergelerinin diğer göstergelerle bağlantısıyla ortaya çıkar. Öncelik ise, dil göstergesinin ait olduğu dizgedir, ardından dil göstergesi, sonra da dil göstergesinin temsil ettiği nesne gelmektedir. Bir dil göstergesi, bir nesne ve düşünceyi temsil ediyorsa dizge içerisindeki konumu başat rol oynar. Bu noktada bir nesne ve düşünceyi temsil eden dil göstergeleri dışsal bir temele sahip değildir. Burada Saussure, bir dil göstergesinin yapısını gösteren ve gösterilen üzerine kurarken aslında gerçekliği paranteze alarak gerçekliğin bu gösterge ve gösterilenin bir kurgusu olduğunu ima eder. Öyle ya nesne değil, onun zihindeki kavramıdır gösterilen. Burada dil göstergesinin yapısında bulunan gösterilen kavram olduğundan varolan nesneyi göstermede tasarruf yapılır. Bu noktada dil göstergesi gerçeklikten bağımsız bir yapıda varolur.

Ferdinand de Saussure'ün bu görüşlerinden hareket eden Fransız psikanalist Jacques Lacan söz üzerinde yoğunlaşır. Saussure'ün dil göstergesi kavramını bir tarafa bırakarak sözsel alanda dil göstergesini değil de bu göstergenin bir yapı taşı olan göstereni öne çıkarır. Lacan'a göre dil göstergesinin anlamı sabittir, uzlaşımaldır. Hâlbuki edebiyatı ortaya çıkaran söz alanında ise dil göstergesi yerini gösterene bırakır. Gösteren ise anlam olarak sabit değil diğer gösterenler arasında yüzergezer konumdadır. Bu nedendir ki gösterenin toplumsal yapı içinde anlamı sabitleyip haritalanamaz. Şayet gösterenler arası yüzergezer anlam kazanan gösterenin sabitleyip haritalanması ise bir yorumu ortaya çıkarır. Bu yorum da yine gösterene ait bir anlam değil yorumcunun bilinç dışı arzularına aittir. Çünkü burada diğer gösterenler arasında yüzergezer olan gösteren temsil ettiği gösterileni tamamen bastırılmış konumdadır. Bilinç dışı arzuyu ortaya koyan gösterilen, gösteren altında tamamen

kayıp durumdadır. Gösterenin temsil ettiği gösterenler sadece yorumlamada bir anlık durdurulabilir, daha sonra gösterenler yüzergezerlik özelliklerini korumaya devam ederler. Jacques Lacan gösteren ve gösterilen arasındaki tüm bu ilişkilere dikkati çeken ismin Sigmund Freud olduğunu belirtir. *Rüyaların Yorumu, Gündelik Hayatın Psikopatolojisi, Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri* adlı eserlerinde ve pek edebî eser incelemesinde Freud, bilinç dışı arzunun biçimsel olarak dilsel yapıda, gösteren, gösterilen ilişkisinde ortaya çıktığını düşünür ve ortaya koyarken aslında Saussure'den önce dile ait yapısal yasaları gösterir. Ferdinand de Saussure daha sonra Freud'un söz alanında çalışmalarıyla ortaya koyduğu dilin yapısal yasalarını dilbilim başlığı altında toplar ve aktarıcısı olur (Lacan 2012: 45).

Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*

Dil üzerindeki tüm bu düşüncelere ve dil bilimi okullarının kurulmasına öna-yak olan kişi Ferdinand de Saussure'dür. Ölümünden sonra yayınlanan *Dersleri*'nin dile bakışı değiştirdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Ch. Bally ve A. Sechehaye adlı öğrencilerinin ders notlarına dayanarak hazırladığı Saussure'ün Genel Dilbilim Dersleri'nden (1916) sonra dil üzerinde çalışanlar, dil incelemelerinde dili tözsel/özel değil de daha çok diferansiyel bir yapı kabul etmeye başlamışlardır. Böylelikle mevcut döneme kadar süregelen kuralcı, tarihselci ve karşılaştırmacı bir dil incelemesi yönteminden yakasını kurtarmaya çalışmışlardır. Saussure'ün, dili, ken-di içinde bir dizge olarak kabul edip üzerinde çalışması aslında mevcut dönemde bilimsel çalışmanın araştırma nesnesine bakışının bir örneğidir. Saussure, Cenevre Üniversitesinde fizik ve kimya okumaya başlar. Daha sonra ise dil üzerinde çalışmaya başladığında ise dildeki ses yasalarını belirlemeye çalışan dil bilimcilerin polemiklerine katılır. Bunlar, dilbilime, bilim ve felsefede etkin olan temel tartışılmaz tümel yasaları bulmak için bilimsel çalışma yöntemini dil üzerinde uygulayan dil bilimcilerden oluşur. Bu grup, dilin temelinde tümel ve kesin ilkelerin bulunduğu düşüncesini taşır. Bu nedenle F. de Saussure'ün en önemli çalışması olan *Genel Dilbilim Dersleri*, dili, neredeyse bütün tarihsel ve kültürel dışsal nedenlerden soyutlayarak üzerinde düşünülen ve çözümlenen bir bilgi nesnesi hâline getirir.

Ferdinand de Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* eserinin girişinde statik dil bilgisi kuralları, filolojinin dil bilgisi anlayışı ve karşılaştırmalı dil bilgisi çalışması-nın kritiğini yapar. Bu girişte sistematüğini kuracağı dil biliminin hedeflerini ortaya koyar. Bu noktada dil bilimi, dilin bütün ortaya koyma şekillerini açıklamaya, bütün dillerin yapısını çözümlemeye ve tarihini ortaya koymaya çalışır. Kendisine yakın olan antropoloji, sosyoloji, filoloji ve psikolojiyle ilişkilerini aydınlatma gayretine girer. Dil, dil yetisi ve söz kavramlarını tanımlayarak ayırt eder. Dil göstergelerini inceleyen dil bilimi ile toplumsal yaşamdaki göstergeleri inceleyen gösterge bilimi arasındaki bağlantılar üzerinde durur (Rıfat 2008: 25). Bununla birlikte Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri* adlı eserinde, ses bilimi ilkelerini de ortaya koyar. Ardından dilsel gösterenin özellikleri üzerinde durur. Gösterge, gösteren, gösterilen,

kavramlarını ve göstergenin nedensizliği, göstergenin çizgiselliği, göstergenin değişmezliği/değişirliği, statik dil bilimi, devinimsel dil bilimi, dilde eş süremliler, art süremliler gibi dil dizgesi içindeki temel ilkeleri betimler. Buna ek olarak yine eş süremliler dil bilimi, dilsel değer, dizimsel ve çağrışımsal bağlantılar, art süremliler dil bilimi, uzamsal dilbilim, art görümlü dil bilimi, dil aileleri ve dil türleri de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'nde incelenen konular arasındadır.

Ferdinand de Saussure, dil bilimini, klasik dil incelemeleri ve araştırmalarından uzaklaştıran kavramları *Genel Dilbilim Dersleri* kitabında teklif eder, tartışır ve aydınlatır. Bu kavramların başlıcaları şunlardır:

Dil/Söz: Dil ve söz ayrımının temelinde yatan toplumsal ve psişik dünyadır. Dilsel bildirişim hem psişik dünya hem de toplumsal dünya ile bağlantılıdır. Bu noktada dil, toplumu ilgilendiren bir uzlaşım, bireysel değildir. Bu bireyüstü dizge aynı zamanda bir soyutlamadır. Dil dizgesinin varoluşuyla uzlaşım olarak bir bildirişim kurulur. Dile karşı söz, dil dizgesinin özerk ve özgül ama aynı zamanda değişken gerçekleşme şeklidir. Bu noktada söz, dilin somut ve bireysel kullanımınıdır. Dil toplumsal yaşama ait, söz ise psişik yaşama dâhildir. Bu noktada dili sözden ayırmak “toplumsal olguyu bireysel olgudan ayırmak” demektir; çünkü “dil konuşanın bir işlevi değildir, bireyin edilgen biçimde belleğine aktardığı üründür” oysa “söz bireysel bir isten ve anlık edimdir” (Saussure 1998: 44). Bu nedenle toplumsal bellek dil üzerindedir, bireysel yaratma ise söz üzerinde kendini gösterir. Sözde bireysel kullanımdan dolayı değişiklik, hareketlilik ve devinimlilik görülür. Bu nedenle genel ve tümel ilkelere söz üzerinde varmak neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden Saussure dilin işleyişi üzerine tümel ilkelere varmak için bireysel sözden ziyade bireyüstü bir dizge olan dil üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırır. Somut konuşma şekillerini inceler, dilin dizgesi sözlerin betimlemesinden ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu incelemelerde varılmak istenilen hedef dilin tümel işleyiş yasalarıdır.

Biçim/Töz: Bir dilsel göstergenin kendine ait dil dışı tözsel bir anlam ve değeri yoktur. Bir dilsel gösterge başka göstergelerle kurduğu bağlantı ve işlevlerle anlam ve değer kazanır. Dolayısıyla bir dil dizgesinde göstergenin “öz”ü değil, dizge içerisindeki diğer göstergelerle kurduğu ilişkiler göstergeyi belirler. Bu noktada dil “bir sözleşme, bir uzlaşmadır ve üstünde anlaşmaya varılan göstergenin öz niteliği önemsizdir” (Saussure 1998: 38). Bu nedenle dilin varoluşu “töz”ler üzerine kurulmaz. Dil, göstergelerin biçimsel bir dizge olarak meydana getirmesiyle ortaya çıkar.

Gösterge, Gösteren, Gösterilen: Toplumsal alana ait dil, göstergelerin ilişkilerinden ve bağlantılarından oluşan bir dizgedir. Dilsel gösterge, gösterilen ve gösterenden meydana gelir. Bu noktada “dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez bir kavramla bir işitimiş imgesini birleştirir” (Saussure 1998: 109). Burada gösteren bir işitimiş imgesi gösterilen ise kavramdır. Ferdinand de Saussure'ün terimleriyle, gösteren ve gösterilen “diğeri, gösterge (hem algılanabilir ve tıne hitap eder nitelik-

te, hem gösteren hem gösterilen) ile işaret edilen şeyin ya da nesnenin yönelimsel ikiliğidir. Bu çifte ikilik, yapısal ve yönelimsel nitelikteki bu iki ikilik, en açık biçimiyle ancak uzlaşım ve kurumsallaşmış dilsel göstergelerde ortaya çıkmaktadır. Bir yandan, farklı dillere ait, ses bilimsel açıdan da farklı olan sözcükler aynı anlamı taşımakta, diğer yandan da bu anlamlar, algılanabilen göstergeleri işaret ettikleri şeyin yerine geçer duruma getirmektedir. Sözcükler, algılanabilirlik özellikleri nedeniyle anlam ifade eder ve anlamları sayesinde bir şeye işaret eder. İmleme [anlamına gelme] terimi anlatımın [ifade] ve işaretin bu çifte ikiliğini karşılamaktadır (Ricoeur 2006: 25). Yapısalcı dil kuramının dil göstergesinde gösterenler sistemi hiçbir zaman gösterilenler setine bire bir tekabül etmez: Gösteren ve gösterilen, “gösterme” edimine direnen bir çizgiyle ayrılmış iki farklı düzendir. Gösteren daima “yüzergezerdir”. Bunun en basit örneği, “ben”, “sen” ve “o” gösterenlerinin asla aynı gösterilenlere tekabül etmemesidir; “ben” ve “sen” konuşana göre, “o” ise konuşulan konuya göre sonsuz bir çeşitlilik gösterir” (Zizek 2011: 248). Oysa anlaşabilmek için belirli söylemler içinde sabitlenmiş gösterenlere ihtiyaç vardır ki bunlara da gösterge denir.

Nedensizlik/Çizgisellik: Dilsel gösterge, gösteren-gösterilen arasındaki nedensizlik ve çizgisellik üzerine kuruludur. Dilsel gösterenin varoluş nedeni yoktur. Çünkü kavram olan gösterilen ile iştirim imgesi olan gösteren arasında bir nedensizlik mevcuttur. Burada “göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir” (Saussure 1998: 111). Gösterenin göstereni temsil etmesi keyfi, uzlaşım ve toplumsaldır. Dolayısıyla gösterge, öznenin özgür ediminden ortaya çıkmaz, toplumsal bir kendilik olarak varolur. Gösteren “iştirimsel nitelikli olduğundan yalnız zaman içinde yer alarak gerçekleşir ve zamandan kaynaklanan özellikler taşır”; bu nedenle “bir yayılım gösterir ve bu yayılım tek boyutta ölçülebilir. O da çizgidir” (Saussure 1998: 115). Bu özelliğiyle dil göstergesi diğer göstergelerden kendini ayırır. Saussure’ün bu ilkesi kendi zamanına kadar dille ilgili olarak süregelen “ad nesnenin doğasını temsil etmelidir” (Eco 1995: 152) hermetik kuramı yerle bir eder.

Eş süremlilik/Art süremlilik: Herhangi bir dil dizgesinin betimlenmesinde bu dizgeyi var eden tarihsel, kültürel ve toplumsal gibi dış etken veya olgular askıya alınmaya çalışılır. Bu noktada değişim ve dönüşümün dil dizgesi üzerindeki etkilemesini en aza indirmek için sadece sınırlı bir zamandaki dil kesiti incelenmeye çalışılır. Böylelikle eş süremlilik dil bilimi (betimleyici dil bilimi) ve art süremlilik dil bilimi (tarihsel dil bilimi) anlayışı ortaya çıkar. Burada eş süremlilik anlatım; aynı zaman kesitinde bir dizge meydana getiren dilsel unsurları inceler. Art süremlilik dil bilimi ise dilin birbirini izleyen değişim aşamalarını, tarihsel değişimi ele alır. Saussure göre dil “bütün bölümleri eş süremlilik dayanışmaları bakımından ele alınabilen ve alınması gereken bir dizgedir” (Saussure 1998: 135). Bu iki dil bilimi anlayışı birbirini tamamen dışta bırakmaz. İnceleme yöntemi açısından dilsel göstergeler eş süremlilik inceleme özce, art süremlilik boyut sonradan gelir. Eş süremlilik dizgelerin art

sürekli incelenmesi gereklidir ve dizgelerin tümel değişim yasalarını saptamak için ilk önce eş süremlili incelemesinin yapılması gereklidir.

Değer: Dilsel gösterge, değerini dışsal etkenlerden değil içinde bulunduğu dizge içindeki diğer göstergelerle kurduğu ilişki ve bağlantılara göre kazanır. Saussure göre bir dil göstergesi salt özdekselliği içinde dil dizgesinin koşulları dışında özne için hiçbir anlam taşımaz. Ancak dil dizgesinde değerini yüklediği ve diğer göstergelerle kaynaştığı zaman gerçek bir somut öge durumuna gelir (Saussure 1998: 166). Bu noktada gerçekliği, somut kendiliği ya da değeri belirlemek demek dilin yapısına tamamen aykırıdır. Herhangi bir dil göstergesinin değeri mutlak olarak kendinde değil dil dizgesi içindedir.

Dizimsel/Çağrışımsal: Dilsel değer, dizimsel ve çağrışımsal bağlantılara göre belirlenir. Dizimsel bağlantılar aynı söz zincirinde birimler, çağrışımsal bağlantılar ise söz zincirinde birbirinin yerine kullanılacak birimler arasındaki bağlantılardır. Bir dilsel kullanım konuşmacıda veya dinleyicide başka unsurlar çağrıştırır. Bu noktada anlık çağrışım sonucu ortaya çıkan “öbekler yalnız herhangi bir ortak yanı bulunan öğeleri birbirine yaklaştırmakla kalmaz. Anlığımızın her durumunda bunları birbirine bağlayan ilişkinin niteliğini de kavrar; böylece kaç değişik bağlantı varsa, bir o kadar da çağrışımsal dizi yaratır” (Saussure 1998: 185).

İşte Ferdinand de Saussure’ün dil üzerinde tespit ettiği bu temel ilkeler birçok dil bilimi okulunu ortaya çıkarmıştır. Bu okulların en önemlileri şunlardır.

Prag Dilbilim Okulu

Prag’da 1926’da kurulan Prag Dilbilim Okulu da Ferdinand de Saussure’ün dil üzerine görüşlerini önemli ölçüde benimser. V. Mathesius’un etrafında bir araya gelen B. Tarnka, J. Vachek, B. Havranek, J. Mukarovski, çeşitli dil sorunlarını tartışmakla kalmaz, bunlar üzerine çeşitli eseler verirler. Daha sonra bu isimlere R. Jakobson, N. Trubetskoy, S. Karsevski gibi Rus araştırmacıları katılır. Böylece Prag Dilbilim Okulu kurulmuş olur. Prag Dilbilim Okulu hemen hemen aynı yıllarda Saussure’ün dil üzerine görüşlerinden faydalanan Cenevre Dil okuluyla bağlantı kurarak ilişkilerini geliştirir. Prag Dilbilim Okulu’nun daha çok dilin ses sistemine dayanan görüşleri, R. Jakobson, N. Trubetskoy, S. Karsevski tarafından 1928 yılında La Haye’de düzenlenen I. Uluslar Arası Dil Bilimi Kurultayı’nda sunulur. Daha sonra ise 1929’da Prag’da düzenlenen I. Slav Filologları Kurultayı’nda aynı görüşler tekrarlanır. Prag Dilbilim Okulu sunumlarını yaptığı bu görüşlerini 1929’da Prag Dilbilim Çevresi Çalışmaları’nın birinci cildi olarak yayımlar. Bu şekilde hem ses biliminin hem de dil bilimindeki yapısalcılığın temellerini atmış olur (Rıfat 2008: 31).

Roman Jakobson Prag Dilbilim Okulu kurucuları arasında en dikkate değer isimdir. 1915 yılından sonra ortaya çıkan Rus biçimcilerine de öncülük eden Roman Jakobson “ilk incelemelerinde F. de Saussure’ün görüşlerini şiir diline aktar-

mış, titreleme (entonasyon, tonlama), dizem (ritim), vurgu gibi olgular üstünde durmuştur” (Rıfat 2008: 31). Bu noktada Jakobson, Rusya’daki gençlik ve öğrenim yıllarında, şiirde baş gösteren simbolist akımın karşısında fütürist akımın yanında yer alır. Yine Jakobson bu yıllarda kübizmin ilerleyişini ve nonfigüratif sanatın yükselişini yakından takip eder. Böylesine bir sanat ve edebiyat ortamında Jakobson 1915’te ilk dil bilimi çevresi olarak bilinen Moskova Dilbilim Çevresini kurdu. Bu dil bilimi çevresi etkinliklerini yazınsal inceleme, lehçe bilimi, halk bilimi, budun bilimi, dil bilimsel coğrafya konusunda yaptığı araştırmalarla sürdürdü. R. Jakobson yine aynı yıllarda Petersburg’da (Petrogard) kurulmuş olan Opoyaz (Şiir Dilini İnceleme Derneği) adlı toplulukla bağlantı kurdu. Moskova Dilbilim Çevresi ile Opoyaz’ın ortak çalışmaları sonucunda de Rus biçimciliği denilen akım doğdu” (Rıfat 2008: 36). İşte Jakobson bu noktada edebî eserlerin dil özellikleri üzerinde ciddi çalışmalar yapar. Bu yıllarda Jakobson, Ferdinand de Saussure’ün dil üzerine çalışmaları ile felsefi alanda ise Edmund Husserl’in fenomenolojisini yakından ilgilenir. Onun ses bilimi alanında takip ettiği isim ise J. Baudouin de Courtenay’di.

Roman Jakobson başta şiir olmak üzere edebiyat alanındaki çalışmalarına 1920 yılında gittiği Çekoslovakya’da da devam eder. Bir yanda yapısal ses biliminin temel ilkeleri üzerine çalışırken diğer yandan *Yeni Rus Şiiri* adlı çalışmasını yayımlar. İki yıl sonra ise Çek Şiiri Üzerine başlıklı çalışmayı bastırır. Bu kitabında Jakobson “Çek şiirini Rus şiiriyle karşılaştırdı ve ses biliminin ilkelerini şiir diline uyguladı. Söz konusu iki yapıtta Rus biçimcilerinin anlayışını sürdürdü, daha sonra giderek yapısalcılığa yöneldi” (Rıfat 2008: 36). Bu yıllarda Jakobson’un üzerinde durduğu yapı ve yapı unsurlarının kendiliklerinden ziyade bu unsurlar arasındaki ilişkiler ve bağlantılardır. Jakobson, Çekoslovakya’da bulunduğu yıllarda Prag Dilbilim Okulu kurucuları arasında yer alarak bu okulun çalışmasında ve yayımlarında etkin görev alır. Kendisi de dil bilimi üzerine yoğunlaşarak yapı ve dizgeleri eş süremlili bir yöntemle incelemeye yönelir. Bununla birlikte yine yazın türleri üzerine çalışmalarına devam ederek Rus ve Çek şairlerin şiirlerini incelediği eserlerini kaleme alır. Danimarka’ya gittiğinde ise burada Kopenhagen Dilbilim Okulu çevresi ile bağlantı kurar. Bu yıllarda yayımladığı yapıtında ses üzerine odaklanır. Çünkü ses dilin pozitif yönüdür. Dildeki bir imleyen nesnenin maddiliğini askıya alarak işler. Ama maddilik noktasında ses hiçbir zaman konu dışı değildir. Ses imleyeni maddi olan bedene bağlayandır. Bu noktada Lacan “söz uçar yazı kalır” sözünü ters çevirir çünkü “salgılandığı ve terk edemediği doğduğu ve aynı anda öldüğü noktada yalnızca ses kalır-en azından yüz yaşına gelmiş ve birçok sınırı bulandırmış olan ses yeniden -üretim teknolojisinin ortaya çıkışına dek- oysa harfler ortalıkta uçuşur ve uçarak tarih hortumunu oluşturur” (Dolar 2013: 62). Hâlbuki göstergenin negatif doğası fark ve karşıtlığa dayanır. Bu noktada dil üzerine düşünürken seslerin töz değiştirip dilsel göstergelere nasıl dönüştüğü belirleyen yapısal belirlemelerden uzak durulmuş, sesler bertaraf edilmiştir. Ses, dil bilimi kurmak için kurtulması gereken engelleyici unsur olarak görülmüştür. Bu noktada dil yapısal olarak sesin ötesinde

konumlanırken Jakobson “fonem: eti kemiği olan sesin ötesinde salt işleviyle tanımlanan o etsiz kemiksiz kendilik yatar-suskun ses, sessiz ses” üzerinde ısrar eder (Dolar 2013: 24).

Farklı dil yapılarını üzerinde araştırmalar yapan Jakobson, İskandinav ülkelerine ardından da 1941’de ABD’ne geçmiştir. Bu ülkede “gelişmiş dağılımsal dil bilimi, Prag Dilbilim Çevresi’nin oluşturduğu işlevsel dil bilimiyle karşılaşma olanağı bulmuş ve böylece, birbirinden bağımsız olarak iki dil bilimsel yapısalılık birbiriyle bağlantı kurabilmiştir” (Rıfat 2008: 32). Amerika’da C. Lévi Strauss ile tanışan Jakobson Amerikan yapısalcılığını yakından tanıma fırsatı bulur. Burada hem ses bilimi kuramını daha da derinleştirip geliştirir hem de anlam bilimi sorunlarına eğilir. Dilsel yapı öğeleri arasındaki ilişkiler üzerinde durarak şiirde dil ve dil öğelerinin işlevi üzerine çalışır.

Bu çalışmalarda Jakobson özellikle “ses” unsuruna dikkat çekerek dillerin ses bilimsel açıdan sınıflara ayrılmasını öngören ikili karşıtlıklar dizgesini ortaya atar. Burada fonem üzerinde yeni bir kendilik olduğu gösterilmeye çalışılır. Bu kendilikte artık seslerin nasıl üretildiği önemli değildir. Önemli olan “diferansiyel fenom zıtlıkları fenomenlerin salt ilişkisel doğası ayırıcı özelliklerine indirgenmeleridir. Fenomler anlamlandırma birimlerini ayırt edebilmeleri sayesinde yalıtılır, ama öyle bir şekilde ki özgül anlamlandırıcı ayrımlar konu dışıdır, onların tek önemi meydana geliyor olmalarıdır, ne olabilecekleri değil. Fenomlar tözden yoksundur, tamamen biçime indirgenebilirler ve kendilerine özgü herhangi bir anlamdan yoksundurlar” (Dolar 2013: 24). Jakobson aslında bu karşıtlıkları bütün dünya dilleri için temellendirici bir tümel dayanak yapmak ister. Jakobson’un bu temellendirici ilkesine göre “ses birimi özellikleri arasındaki ilişkiler ikili karşıtlıklara göre düzenlenir. Bir başka deyişle söz konusu ilişkiler ayırıcı özelliklerin varlığına ya da yokluğuna göre saptanır. İşte, R. Jakobson bütün ses bilimsel ayırıcı özelliklerin şu ikili karşıtlıklar dizgesine indirgenebileceği görüşündedir: “Ünlü/ ünlü olmayan, ünsüz/ ünsüz olmayan, yoğun/ dağınık, gergin/ gevşek, titreşimli/ titreşimsiz, genizsil/ ağızsız, kesintili/ kesintisiz, keskin/ boğuk, engelli/ engelsiz, pes /tiz, bemolleşmiş/ bemolleşmemiş, diyezleşmiş/ diyezleşmemiş” (Rıfat 2008: 39).

Jakobson ses üzerine bu tespitlerini yapmakla kalmaz, sabitlediği ses bilimi kuramlarını dil edinimi ve dil bozuklukları üzerinde uygular. Bu noktada dili kullanan kişinin konuşmayı gerçekleştirmek için ilk önce dil yapılarını benzerlik ilkesine göre seçtiğini ardından bunları karmaşık şekilde birleştirdiğini ileri sürer. İşte Jakobson’a göre dil bozuklukları bu seçme ve birleştirme aşamalarında ortaya çıkar. Bu noktada Jakobson “eğretileme” ve “düzdeğişmece” kavramlarına değinerek benzerlik ilişkilerinde görülecek bozukluğun eğretileme yapmayı engellediğini, bitişiklik ilişkilerinde görülecek bozuklukların da düzdeğişmece” yapmaya ket vurduğunu ileri sürer (Rıfat 2008: 40).

Aslında bir bildirişimin gerçekleşmesi için insanın metaforik/ simgesel/ dilsel dünyaya ayak basması gerekmektedir. Jacques Lacan'dan önce bu duruma ilk dik-kati çeken Jakobson olmuştur. Jakobson'a göre bir dilsel bildirişim için altı temel öge şarttır. Bunlar; konuşan/ verici/gönderici, dinleyen kişi/alıcı/gönderilen, bildiri/ileti/mesaj, bağlam ve kanal. Bildirişimdeki bu altı temel ögenin birbirine diğerlerine ağır basması altı değişik işlev üretir. Bunlar “Anlatımsallık işlevi ya da coşku işlevi (bildiri konuşucuya yöneliktir), çağrı işlevi (bildiri dinleyiciye yöneliktir), yazın (sanat) işlevi ya da şiirsel işlev (bildiri, bildirinin kendisine yöneliktir), üstdil işlevi (bildiri koddaki olguları açıklamaya yöneliktir), ilişki işlevi ya da bağlantı işlevi (bildiri oluğa ya da bildirişim kanallarına yöneliktir, bildirişim kurmayı ve sürdürmeyi amaçlar), gönderge işlevi (bildiri bağlama yöneliktir)” (Rıfat 2008: 40). Bildirişimdeki bu temel ilkeleri ortaya koyan Jakobson “bildiri bildirinin kendisine yöneliktir” ilkesinden hareketle yazın ve şiir üzerindeki incelemelerinde edebiyatı veya yazını bir dil meselesi olarak görür. Jakobson'a göre edebî metinleri diğerlerinden ayıran hususu kendilerine yönelik olarak kullandıkları biçimsel dilidir. Bu nedenle edebiyat ve yazının konusu anlam değil dildir. Belli bir metni edebî yapan, sanat metni hâline getiren o metnin dilidir. Böylelikle Jakobson'un edebî eser ve yazın incelemelerinde dile yönelen bir anlayışın gelişmesinin temelini atar. Bütün bu çalışmalarında Jakobson “dilsel ve yazınsal ayrıntıların karmakarışık görüntüsü içinden işleyiş yasalarını bulup çıkarmayı başarmış, sonsuz sayıdaki olgu arasından değişmeyi saptayabilmiş, salt gözlemlerle yetinmeyip her zaman soyut bir yapı kurmaya çalışmış ve en önemlisi bilimsel yaklaşım ile sanatsal bakış açısını kaynaştırmasını bilmiş”tir (Rıfat 2008: 38).

Prag Dilbilim Okulu'nun bir diğer öne çıkan adı N. Trubetskoy ise F. de Saussure'den etkilenerek “gösteren/ gösterilen ve dil/ ses ayrımlarını ses incelemelerine uygulaması, ses birimi kavramını dilin içindeki işlev açısından en küçük ayrıcı birim olarak tanımlaması, ses birimlerinin belirlenmesi sorunuyla yakından ilgilenmesi ve buna bağlı olarak ses bilimsel karşıtlıkları (iki yanlı ve çok yanlı, orantılı ve tekil, eksik ögeli, dereceli ve eş ögeli; yansızlaşabilir (ya da silinebilir) ve sürekli karşıtlıklar) sınıflandırması ses bilgisi ile ses bilimi arasında bir ayrım gözetmesi dil biliminin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur” (Rıfat 2008: 32).

Dil üzerine yaptığı çalışmaları 1929-1939 yılları arasında 8 cilt olarak yayımlayan Prag Dilbilim Okulu sadece doğal dillerin yapısı üzerinde yoğunlaşmamış edebî eserin dili üzerinde de çalışmış ve edebî dilin “ne”liği hakkında sağlam dayanaklar elde etmişlerdir. Prag Dilbilim Okulu “dilleri bildirişim açısından incelerken tek tek öğeleri değil de öğeler arasındaki ilişkileri göz önünde bulundurur. Her öğeyi bağlı bulunduğu dizge içinde öbür öğelerle kurduğu karşıtlık ilişkilerine göre değerlendirir” (Rıfat 2008: 33). Hiç kuşkusuz bu karşıtlık tözsel bir yapı değil hareketli diferansiyel bir yapıdır. Aynı zamanda eş süremlerle bir inceleme olan bu yöntemde yapı içindeki olgu ve öğelerin varoluşu tamamen dışsal etkenlikten kopukluk arz eder.

Böylelikle bu yapıların işleve dayanan bildirişimi değil göstergeselliği öne çıkarılarak yazınsal metnin iç mantığı üzerinde durulur. Böylelikle metnin üzerindeki dış etkenler paranteze alınmış olur. Prag Dilbilim Okulu'nun tüm bu dil üzerindeki çalışmalarında ortaya çıkan temel ilkeleri şu şekilde sıralayabiliriz: Dil işlevsel bir sistemdir. Dile eş zamanlı bir yöntemle yaklaşılmalıdır. Her ne kadar dilin işlevsel sistem düşüncesi sadece eş süremlî düzenleme değil aynı anda art zamanlı düzenleme de gerektirir. Bütün bunlara ek olarak da dillerin oluşturduğu sistemlerin bir tipolojisini gerçekleştirmek lazımdır (Kıran 1996: 158).

Prag Dilbilim Okulu'nun dil üzerindeki yapıya yönelik çalışmalarında belirleyip sistemleştirdiği yöntem daha sonra diğer insani bilim çalışmalarında da kullanılır. Bunun en bariz örneği antropoloji ve halk bilimi alanındaki çalışmalarıyla bilinen C. Lévi Strauss'tur. Özellikle toplumsal oluşumların altındaki temel yapıyı tespitte çalışan Strauss, çalışmalarını Prag Dilbilim Okulu'nun dil üzerinde çalışmalarında ortaya koyduğu değişmeyen, sabit tümel yapılar üzerine kurar.

Fransız İşlevsel Dilbilim Okulu

Prag Dilbilim Okulu'nun dil üzerindeki çalışmaları bir yandan Roman Jakobson'un ses bilimi alanındaki çalışmalarıyla diğer yandan ise Fransız dil bilimcisi André Martinet'nin araştırmalarıyla iki yönden ilerler. André Martinet ve E. Benevenste Prag Dilbilim Okulu'nun kuramlarından hareket ederek Fransız İşlevsel Dilbilim Okulu'nun temellerini atarlar. Bu noktada “işlevselci terimi sözcelerde konuşucunun yaptığı çeşitli seçimlerin belirgin izlerini bulmaya çalışan ve dilin bildirişim işlevini vurgulayan” dil bilimi akımını belirtir (Kıran 1996: 160). Bu okulun en önemli temsilcisi A. Martinet'nin Prag Dilbilim Okulu ile bağlantısı 1932-1938 yılları arasına tesadüf eder. Bu yıllarda Martinet, Prag Dilbilim Okulu'nun temsilcileriyle özellikle de N. Trubetskoy'la bağlantılar kurar. Yine aynı dönemlere rastlayan Danimarka yıllarında Martinet, Kopenhag Dilbilim Okulu'nun çalışmalarını yakından izleme fırsatı bulur. II. Dünya Savaşı esnasında tutsaklık yıllarında bile dil alanında çalışmalarını sürdürerek, savaşın sonucunda on yıl ABD'nde benzer çalışmalara imza atarak dil üzerine kurulan birçok kuruluşta görev alır ve başkanlıklarını yürütür. 1955'te Fransa'ya dönen Martinet “yapısal dil biliminin bir kolu olan işlevsel dil biliminin geliştirme ve yaymak” (Rıfat 2008: 61) amacıyla Uluslararası İşlevsel Dilbilim Kurumunu kurdu ve *La Linguistique* adlı dergiyi yayımlamaya başladı.

André Martinet tarafından Fransa'da sistemleştirilen İşlevselcilik kuramı bir dil bilimsel analiz yöntemidir. İşlevsel dil bilimi “dil dizgesi içindeki öğeleri ve bu öğeler arasındaki bağlantıları, bildirişimdeki işlevleri açısından inceler. Bu dilsel işlevler, her çeşit önsellikten uzak durularak ve yalnızca dilsel gereçler incelenerek saptanır” (Rıfat 2008: 64). Prag Dilbilim Okulu'nun dil üzerindeki çalışmalar sonucu elde ettiği ilkeleri ve özellikle de ses bilimi, ses birimi üzerindeki çalışmaları takip eden Martinet, dilin bildirişim işlevi üzerine yoğunlaşmıştır. İşlevsel dil

bilimi çalışmalarına ynenler, bir bildirişimde, özellikle bu bildirişimi var eden sözcelerin diğer sözcelere dayanılarak seçildiğini ve bu seçimi karşıtlık ve benzerlik noktasında hangi bağlantıların belirlediği saptamaya çalışırlar.

İşte bu çalışmalar neticesinde Martinet seslerin işlevsellik yönlerine odaklanarak işlevsel ses bilimi yönelimini ortaya çıkarmıştır. Bu ses bilimi “işlevsel ve yapısal bir ses bilimidir, başka bir deyişle her dilin seslerini bağlam içindeki işlevine göre ve dilin öbür sesleriyle kurdukları bağıntılar açısından betimler ve sınıflandırır” (Rıfat 2008: 64). Ses bilimsel bir czmlenin önemine dikkat çeken Martinet tarafından geliştirilen yöntem “bir dildeki sessel ögeleri belirleyerek o dildeki işlevlerine göre sınıflamayı amaçlar. Söz zincirinin bir noktasında bir göstergeyi bildiri değişik olsa aynı noktada onun yerini alabilecek bütün öbür gstergelele karşıt olarak belirlemeye yardımcı olduklarında sessel ögelerin işlevi ayrıcı ya da karşıtsaldır” (Martinet 1998: 73). Hiç kuşkusuz sessel ögeler konuşucu öznenin tercihini yansıtısa da istesin ya da istemesin onun simgesel alandaki yeri bir dilsel toplulukta yaşaması nedeniyle bu dilin sessel özelliklerini yansıtacaktır. Bununla birlikte “aynı sessel özellik bir dilde belli bir işlev yerine getirebilir, bir başka dilde ise bambaşka değer taşıyabilir” (Martinet 1998: 75). Bu noktada sessel tercihin işlevsel yönünün ne çıktığı görülür.

Dilin işlevsel yn üzerine vurgu yapanlar insanların dili kullanırken en az çaba ile kendini ifade etme ve başkasıyla diyaloga girme çabasına dikkati ekerler. Bu noktada en az çabayla deneyimlerin aktarıldığı diller aslında çift eklemeli dizge yapısına sahiptir. Bu nedenle dil, iki değişik düzlemde farklı birimlere ayrıştırılarak incelenebilir. Bunlardan ilki kendinde anlamı olmayan fakat anlamlı birimleri var eden atomik ses birimleri, diğerisi ise ses biriminin ortaya çıkardığı anlam birimleri. Dil bu eklemlilik birimlerine ayrıldığında görülecektir ki “insan toplulukları otuz kırk dolayında sesbirimle binlerce anlambirim oluşturabilmekte, bu anlamlar aracılığıyla da sonsuz sayıda durumu, deneyim olgusunu anlatabilmektedir” (Rıfat 2008: 65).

İşlevsel dil bilimi ilk önce Prag Dilbilim Okulu’nun üzerinde durduğu ses birimine yönelmiş ardından ise söz dizimi araştırmalarına ağırlık vermiştir. Burada işlevsel dil üzerinde çalışanların ilk önce ses birimine yönelmesinin nedeni ilk önce Prag Dilbilim Okulu’ndan etkilenmeleri ardından anlam birimlerinin ses birimleri üzerine kurulmalarıdır. Bu noktada gerek Prag Dilbilim Okulu gerekse işlevsel dil kuramı dili temellendirme noktasında “ses”e başvurur; çünkü ses sadece anlam birimini oluşturmakla kalmaz aynı zamanda oluşturduğu anlam biriminden de sürekli kaçarak başka anlam birimlerine sebep olur. Andr Martinet, anlam birimleri, “işlevlerine ve birleşebilirliklerine göre betimler ve sınıflandırır: Genelde sözcüksel anlam birimleri (sözcük birimleri) ile dil bilgisel anlam birimlerine (biçimler) ayrılan bu ögeler tümcedeki işlevleri açısından da e ayrılır: bağsız anlam birimler, bağımlı anlam birimler, işlevsel anlam birimler. Bu anlam birimlere ayrıca yk-

lemsel anlam birimler ile kiplikler eklenir” (Rıfat 2008: 65). Bu anlam birimlerinin belirlenmesinde cümlede zorunlu temel öge yüklemidir.

André Martinet’in geliştirip sistematığını kurduğu işlevsel dil bilimi dilin şu alanları üzerinde yoğunlaşarak çalışmalarını sürdürür; bir dile ait sesleri o dilden ayrı olarak inceleyen ses bilgisi, bir dil dizgesinde o dilin seslerini ayırıcı özelliklerini, işlevsel yönden inceleyen ses bilimi, bir cümledeki anlam bilimleri arasındaki bağlantıları ve ilişkileri inceleyen tümce bilimi, anlam bilimleri imleyen boyutundaki dizge içindeki değişiklikleri inceleyen biçim bilimi, bir dildeki birimlerin karışıklıklar yoluyla ortaya çıkan anlam değerlerini inceleyen değer bilimi (Rıfat 2008: 35). Bu noktada işlevsel dil bilimi anlam olguları genel olarak ele aldığından anlam bilimine yer vermez.

Kopenhag Dilbilim Okulu

1931 yılında Viggo Brondal, Luis Hjelmslev ve Hans J. Uldall tarafından yeni bir dil kuramı geliştirmek amacıyla kurulur. Bu niyetle kurulan Kopenhag Dilbilim Okulu, dil çözümlemelerini Ferdinand de Saussure’ün belirlediği yoldan geliştirir. Prag Dilbilim Okulu, dil çalışmalarının ses bilimsel temelli ilkeler üzerine kurarken Kopenhag Dilbilim Okulu ise dili daha çok felsefi mantıksal temellere göre yapılandırmaya kalkar.

Örneğin Kopenhag Dilbilim Okulu’nun önemli isimlerinden biri olan V. Brondal dile mantığın ilkeleriyle yaklaşır. Brondal “dil felsefesinin amacının dilsel kategorilerin sayısının ve tanımlarını araştırmak olduğunu ileri” sürer ve “bu kategorilerin bütün değişkenliklere karşın her yerde aynı olduklarının kanıtlanmasıyla insan düşüncesinin temel özelliklerinin belirlenebileceğine” inanır (Rıfat 2008: 44). Bu noktada Brondal, dilin yüzeysel boyutu olan sesi üzerine çalışmayı askıya alırken mantıksal düzey olan anlama ait ölçütlere dayanarak söylemi meydana getiren unsurlar üzerinde durur. Brondal mevcut dönemde bilimsel çalışmaların en önemli özelliği olan, üzerinde çalışılan nesneyi ilişkileri ve bağlantıları yönünden inceleme ilkesini kendine yöntem edinerek, çalışma veya araştırma nesnesi olan dili nesne ilişkileri ağı içinde ele alır. Dil üzerindeki çalışmalarını mantık temeli üzerine kurarken dil yapısının mutlak kesinliğinin dildeki devinimi engellediğini gözlemler. Özellikle değişkenleri göz önünde bulundurarak dil olgusunu kapalı bir dizge içinde değil gelişimi içinde ele alır.

Kopenhag Dilbilim Okulu’nun bir diğer önemli ismi L. Hjelmslev de çalışmalarında dil yapısı içinde tümel ve geçerli ilkeler arar. Bu nedenle de “dil cebiri” diye adlandırdığı bir inceleme yöntemi geliştirmiştir. Hjelmslev’in amacı “yalnızca var olan ya da var olabilecek doğal dilleri değil, ama anlatım ve içerik düzlemlerini kapsayan bütün gösterge dizgelerinin yapısını inceler. Bir başka deyişle dillerin görünüşteki çeşitliliği altında yatan değişmez, ortak özellikleri araştırır” (Rıfat 2008: 44). Bu noktada Hjelmslev, dile, kendi dışında olguların bir oluşumu olarak de-

ğil, kendi kendinde özgü dizgisel yapılar olarak yaklaşır. Hjelmslev bu yaklaşımın kendi içinde zıtlığı taşımayacak şekilde tutarlı, bütünü kapsayıcı ve yalın olması gerektiğine inanır. Bu üç özellik Hjelmslev yönteminde deneyimsellik-varsayımsal ve tümdengelimlilik ilkeleri içerisine girer. Hjelmslev yöntemini hem öncüllerden bağımsız hem de belli öncüllere dayanılarak oluşturulur. Burada bazı öncüllerin kullanımında deneyimsellik önemli olurken genellik ilkesi göz önünde bulundurulur. Hjelmslev'in üzerinde durduğu bir diğer glosematik incelemedir. Direkt olarak “bi-limkuramsal (epistemolojik) temellere başvurularak oluşturulan glosematik, inceleme konusu olarak en geniş anlamıyla metinleri ele alır, herhangi bir dilde var olan ya da olabilecek bu metinleri bölümlere ayırarak ve değiştirim denilen yöneme başvurarak temelde yatan dizgeyi ortaya çıkarmaya çalışır” (Rıfat 2008: 47).

L. Hjelmslev, Saussure'den etkilenmekle kalmaz onun, gösteren/ gösterilen ilişkisini yeniden yapılandırarak biçim/ töz karşıtlığını da yeniden yorumlar. Hjelmslev, “ses düzlemine anlatım, anlam düzlemine de içerik adını vermekte, ayrıca her iki düzlemde de birimlerin biçimi ile tözünü birbirinden ayırt etmektedir. Böylece iki düzlem ve dört bölüm saptanmış olur: anlatımın tözü ve anlatımın biçimi, içeriğin tözü ve içeriğin biçimi” (Rıfat 2008: 47). Bu noktada Hjelmslev “bir dil bilimi kuramının dilleri değil biçimleri araştırması gerektiğini savunur. Biçim ise hem anlatım hem de içerik düzenlemelerinde aynı türden ögeler arasındaki ilişkiler ağı içindeki yerlerine göre tanımlanır” (Kıran 1996: 175) Burada dil üzerindeki inceleme, biçim ve içerik düzlemlerindeki türdeş ögeler arasında ilişkiler ağı üzerine yoğunlaşır. Dilsel birimler tözlere göre değil ilişkiler ağı içinde belirlenir.

Kopenhagen Dilbilim Okulu dil üzerindeki çalışmalarıyla dil bilimi kuramını hem daha biçimsel hem de daha mantıksal temellere oturtur. Ayrıca sadece bu okul dili, ses düzleminde çözümlemeye çalışmamış anlamsal düzleme de dikkat çekmiştir. Kopenhagen Dilbilim Okulu tarafından geliştirilen “glosematik doğal dillerin yanı sıra başka gösterge dizgelerini de çözümleyebilecek nitelikte genel evrensel” sunmuştur (Rıfat 2008: 49). Bu ilkelerden hareket eden A. J. Greimas ve R. Barthes gösterge bilimi alanında önemli çalışmalara imza atmışlardır.

Cenevre Dilbilim Okulu

Cenevre Dilbilim Okulu Charles Bally ve Albert Sechehaye dil üzerindeki görüşleri etrafında toplanmış ve bu iki isim Cenevre Dilbilim Okulu'nun görüşlerini çok net şekilde ortaya koymuşlardır. Bu iki ismin önemi Ferdinand de Saussure'ün *Genel Dilbilim Dersleri*'ni yayımlamalarıdır. Charles Bally, Ferdinand de Saussure'ün “temel kavram ve ilkelerini eş sürem bir betimleme doğrultusunda geliştirmiş, anlatımsallık ve biçem bilimi sorunlarıyla uğraşmıştır (Rıfat 2008: 28). Diğer ikinci isim Albert Sechehaye ise yine Ferdinand de Saussure'ün dil görüşlerini takip etmiş “bunları bazı açılardan eleştirerek (özellikle dil söz karşıtlığı açısından) geliştirmiştir” (Rıfat 2008: 28). Yine Cenevre Dilbilim Okulu'nun bir diğer temsilcisi ise Henri Frei'dir. Ferdinand de Saussure'ün dil üzerine sürdüğü

görüşleri neticesinde bir araya gelen Cenevre Dil Okulu'nun en dikkate değer isimlerinden biri de Antoine Meillet'tir. Karşılaştırmalı dil bilgisi üzerine çalışmalarıyla da dikkat Meillet, F. de Saussure'ü verdiği derslerle de onu yakından takip eder. Fakat Meillet'in dil üzerine bazı görüşleri Saussure'den ayrılır. Antoine Meillet "dil-in tarih kültür, toplum bağlamı içinde değerlendirilmesi gerektiğine inanır; daha doğrusu, Ferdinand de Saussure'ün verdiği dilin dizgisel tanımını almış ve bunu tarihsel bir bakış açısıyla kaynaştırmıştır" (Rıfat 2008: 28).

Amerikan Dilbilim Okulu

Amerikan Dilbilim Okulu'una mensup başlıca çalışma ortaya koyanlar; F. Boas, E. Sapir, L. Bloomfield ve Z. S. Harris gibi araştırmacılarıdır. Bu isimler XX. yüzyıldaki dil çalışmalarıyla birlikte XIX. yüzyılda Hint-Avrupa dilleri üzerinde karşılaştırılmalı dil bilgisi çalışmalarından elde edilen kuramlardan hareketle kendilerine özgü dil incelemeleri geliştirirler. Amerikan Dilbilim Okulu içinde çalışma ortaya koyan bu isimlerin Kuzey Amerika yerli dillerinin betimlemelerinde "doğrudan doğruya sözlü geleneğe dayanan Amerika yerli dilleri birbirlerinden değişik özellikler taşıdıkları gibi, Hint-Avrupa dillerindekilerden değişik kategoriler de içeriyorlardı. Demek ki bu konuda yapılacak dil bilimsel bir betimleme, yazılı bütüncüye değil de, sözlü bütüncüye dayanmak zorundaydı, ayrıca, bu tür betimlemede de karşılaştırmalı dil bilgisi yöntemleri kullanamazdı. İşte bu nedenlerden ötürü, Amerika'da özellikle XX. yy'ın başlarındaki dil çalışmalarında, daha çok Kızılderili topluluklarını inceleyen başka bilim dallarından (insan bilimi, budun bilimi, toplum bilimi, ruh bilimi) yararlanma yoluna gidildi" (Rıfat 2008: 50). Bu noktada Amerika Dilbilim Okulu'na mensup araştırmacılarının Prag Dilbilim Okulu'nda özellikle R. Jakobson'nun çalışmalarında üzerinde durduğu sözlü aktarıma dikkat çekildiği görülür.

Avrupa'daki dil bilimciler XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki gibi farklı düzeydeki dilsel unsurların sistemini incelemeye almış, bu unsurlar arasındaki karşılıklı bağlantıları tespit etmeye çalışmış ve dizge, yapı kavramlarına dikkat çekmişlerdir. Bu gelişmeye eş zamanlı olarak "Amerikan dil bilimcileri de hemen hemen aynı dönemlerde, özgün bir yapı kavramını geliştirdiler: Onlara göre, yapı, öğelerin birbirleriyle birleşmesinden ve birbirinin yerini almasından doğuyordu" (Rıfat 2008: 51). Böylelikle Amerika Dilbilim Okulu, Avrupa'daki dil bilimi çalışmalarından kendilerini ayırıp, özgün bir yapıda çalışmalarını ortaya koyarlar. Bu noktada "Avrupa yapısalcılığı, öğeler arası karşılıklı bağıntılara ağırlık verirken, Amerikan yapısalcılığı, dilsel öğeleri, yerlerine, geçirdikleri eş süremlî değişimlere, birbirlerinin yerini almalarına daha doğrusu dağılımlarına göre betimliyordu" (Rıfat 2008: 52). Burada Amerika ve Avrupalı dil bilimciler her ne kadar farklı doğrultulara hareket etseler de eş süremlî olarak sözel dilin yapısına yönelirler. Amerikan yapısalcılığı veya Amerikan Dilbilim Okulu olarak ortaya konulan bu okulun başlıca temsilcileri arasında bulunan F. Boas, kültür ve iktisat alanında üzerinde araştırmalar yapılan

toplulukların dillerinin de incelenmesi lüzumuna inanan ve başkalarını da inandıran bir isimdir. Bununla birlikte Boas dillerin betimlenmesi ve incelenmesinde izlenecek yolları da göstermeye, temel ilkeler bulmaya çalışmıştır.

E. Sapir ise Germence konusunda uzmandır, Hint-Avrupa dilleriyle yakından ilgilenmiş, Amerika yerli dillerinin üzerinde çalışmıştır. Dil “olguları ile kültür olguları arasında yakınlık bulunduğunu ileri süren E. Sapir’e göre, dil, daha doğrusu dilsel davranış, bireyler arasındaki bildirişimi sağlayan toplumsal etkinliktir; tıpkı sanat, dinsel tören, toplumsal davranış gibi simgelerden oluşan bir dizgedir. Çalışmalarında düşünce, gerçek ve dil arasındaki ilişkileri ele alan E. Sapir dilsel davranışı simgesel bir yapı olarak görürken bu yapının iç özellikleriyle düşünceyi anlattığına, yansıttığına inanır” (Rıfat 2008: 53). Sapir, yaptığı araştırmalar sonucunda sistematik bir yöntem oluşturamamış fakat ses bilimi alanında yaptığı incelemelerle dil bilimi alanının gelişmesine katkıda bulunur. Eş sürem/ art sürem ve içerik/ anlatım zıtlığını kabul ederek dilleri söz ve ses özelliklerine göre incelemeye çalışır. Hatta ses birimlerinin yapısal bir sınıflandırılması gerektiğini de ileri sürer. E. Sapir, ses bilimsel ve ses bilimsel düzeylere biçim bilimsel ses bilimi adında bir üçüncü boyutu ekler. Ayrıca anlam boyutunu da ihmal etmeyerek düşünce ile dil arasında sıkı bağlantılar bulunduğunu ileri sürer. Sapir, tümce yapısını çeşitli kavram kategorileri içerisinde inceler. Somut kavram kategorileri ve bağıntı belirten kavram kategorileri olarak belirlenen bu kavram kategorilerine göre tümceleri ve dili tarihsel görüşlerden bağımsız olarak sınıflandırılmasını önerir. Kendisi ise dilleri ortak bir kökene akrabalık bağlantılarına göre değil kavramsal kategoriler göre sınıflandırılır (Rıfat 2008: 54).

Amerikan Dil Okulu içerisinde yer alan L. Bloomfield uzmanlık alanı Almancadır. Fakat daha sonra Hint-Avrupa, Amerika yerli dilleri ve genel dil bilimi çalışmalarına da yönelir. Amerikan Dil Okulu içerisinde bir kesimin savunduğu “anlıkçı yaklaşımını eleştirerek karşı-anlıkçı ya da mekanikçi görüşü” ileri sürer (Rıfat 2008: 54). Bloomfield, dil bilimi çalışmalarında eş süremlilik ile davranışçılık arasında bir bağlantı kurmaya çalışır, dil bilimi çalışmalarını davranışçılığa dayandırarak mekanikçi bir tutum sergiler. Daha sonra ise betimleyici ve karşılaştırmalı yöntemi sentezlemeye çalışır. Dili, düşünce, akıl, istenç gibi etkenlerden soyutlayarak ele alırken çözümlenmelerinde anlam boyutunu paranteze alır. Bloomfield’e göre “dil bilimci yalnızca gördüğü işittiği gösteren boyutunu incelemekle yükümlüdür. Temel bir davranış biçimi olan dil de her davranışın incelenişinde benimsenen dürtü/ tepki (uyaran/ uyarılan) taslağına göre ele alınmalıdır” (Rıfat 2008: 55). Bloomfield dikkatini bütünüyle konuşan öznelerin sözceleri üzerinde toplar ve bunların iç yapısı üzerinde durur. Burada seslere kadar iner, çünkü sözceler sesler dizisiyle oluşturulur. Bu nedenle Bloomfield’in bu “gösteren boyutuna ilişkin çözümleme yöntemi öncelikle söz zincirini öğelerine ayırıştırır, ardından da bu öğelerin, sözcüğe, tümceye, biçim bilimi içindeki yerlerini, dağılımlarını saptamaya çalışır” (Rıfat 2008: 56).

Buradaki dağılım ise bir bağlamlar toplamıdır. Bunun içinde ise ses biçim veya söz dizimi düzeyindeki birimler yer alır.

Amerikan Dilbilim Okulu'nda söz dizimi sorunları üzerine kafa yoran bir diğer dil bilimci Z. S. Harris'tir. Sami dilleriyle birlikte Amerika yerli dillerini de inceleyen Harris bu çalışmalarında özellikle ses bilimi, biçim bilimi ve dağılımsal tümce bilimi ilkelelerini saptamaya çalışır. Bu çalışmalarda ortak ve temel amaç “söz dizimsel birimlerin bütün dağılımlarını bulmaktır. Araştırma sonucu aynı dağılımlı birimler eş değerli birimler olarak kabul edilir ve aynı sınıflar içine yerleştirilir. Böylece az sayıdaki genel sınıflar elde edilmiş olur; bu sınıflar yardımıyla tümcelerin düzenleri simgelerle, formüllerle belirlenir” (Rifat 2008: 57). Harris tümceleri çözümlerken başvurduğu dağılımsallığın yetersizliğini dönüşüm kavramı içine yerleştirdiği yöntemle aşmaya çalışır. Bu noktada karmaşık tümcelerin çekirdek cümlelerin dönüşümüyle elde edildiğini saptadı. Z. S. Harris'in ilerleyen yıllardaki çalışmaları daha çok söylem çözümlemesi üzerine yoğunlaşmıştır.

Amerikan Dilbilim Okulu'nun bütün bu çalışmalarında dil olgusuna farklı tarzlarda yaklaşıldığı ve bu tarzlara uygun sonuçlar elde edildiği görülür. Bunlar; dildeki sesleri söyleme ve işitme açısından inceleyen bilim dalı sesbilgisi, dildeki sesleri sesbirimler açısından gruplandırılan ses bilimi, dil bilgisel veya sözcüksel yönden en küçük bir anlamı olan birimleri tespit eden ve bunların bileşimlerini, değişimlerini inceleyen biçim bilimi, biçimbirimlerin sessel oluşumunu değişik dil bilgisel kuruluşlarda ses bilimsel değişimleri üzerinde çalışan biçim bilimsel ses bilimi, tümcelerin kuruluş ve yapılarını inceleyen tümcebilim ve dilde anlam taşıyan öğelerin dizgesini belirleyen ve üzerinde çalışan sözlükbilgisidir (Rifat 2008: 58)

Amerikan Dil Okulu'nun dil üzerinde yaptıkları çalışmaların verileriyle elde edilen bu sonuçları daha sonra Noam Chomsky tarafından değerlendirilecek ve üretici-dönüşümsel bir dil bilgisi sistemi geliştirilecektir.

Üretici Düşünümsel Dil Bilgisi

Noam Chomsky kendi dönemine kadar Amerika'da gelişen dağılımsal yapısal dil bilimi yaklaşımını aşarak üretici ve dönüşümsel bir dil anlayışını geliştirir. Chomsky'nin dil üzerine uğraşları öğrencisi olduğu Z. S. Harris'in etkisiyle başlar. Chomsky 1950'ler de söz diziminde dönüşüm sorunlarına yönelir. Bu arada Roman Jakobson'un dil üzerine çalışmalarını takip eder, bu yıllardaki çalışmalarından ondan etkilendiği görülür. Bütün bir ses bilimi ve dönüşümsel dil bilimi çalışmaları neticesinde odak noktasını söz dizimi boyutunun oluşturduğu bir dil bilgisi geliş-

tirmek ve kurallara uygun tümceleri üretebilecek ve betimleyebilecek bir dil bilgisi kurmak Chomsky önce mevcut dil bilgisinin eleştirisini yapar. Ona göre dil kurallarının çeşitliliği yapaydır. Chomsky'nin eleştirisini yaptığı dil bilgisi çalışmaları doğal dillere uygulanan sonlu sayılı durumlar dil bilgisi ve dolaysız kurucuların incelemesine dayanan kurucu dil bilgisidir. Bu iki dil bilgisinin eleştirisini yapan Chomsky dönüşüm kavramının üzerine kurulan betimleyici ve açıklayıcı bir dil bilgisi önererek “her farklı dil bilgisi yapısı için farklı bir kural”ların geliştirilmesi gerektiği kanısındadır (Chomsky 2010: 121).

N. Chomsky daha sonra geliştirmeye çabaladığı dönüşümsel dil bilgisi kavramlaştırmasına açıklık getirir. Bu kavramla öznenin daha önceden bilmediği, işitmediği ya da söylemediği cümleleri üretebilme ve anlayabilme yeteneğini çözümlenmeye çalışır. Chomsky'ye göre bu da gösteriyor ki “herkes aynı biçimde, hiç değişmeyen temel bir dil kavramına sahip ve bu kavram dışarıdan edinilmiyor, içkin bir şekilde var zaten” (Chomsky 2010 122). Burada üzerinde durulan, dil kullanımında örtük olan sezgisel bilgidir. Chomsky dil üzerinde yaptığı incelemelerinde şunu fark eder ki “her konuşucunun kendi dilinin yapısı konusunda bir sezgisi vardır. bu sezgi konuşucuya dil bilgisel tümceleri (dilın tümce yapısına uygun olarak üretilmiş tümceler) dil bilgisel olmayan tümcelerden ayırt etme olanağı sağlar (dil bilgisellik). Konuşucu, dil konusundaki bu sonlu deneyimle, daha önce işitmediği tümceleri (kurallara uygun tümceleri sonsuz sayıda üretebilir (yaratıcılık)” (Rıfat 2008: 72). Chomsky bu duruma örnek olarak çocukların dili kullanma yeteneğini verir. Ona göre “çocuklar dili edinebilmek için çok fazla veriye sahip değiller. Aslında sahip oldukları veriyi tahmin edebilirsiniz; bunlar çok sınırlı verilerdir. Ancak çocuklar çok karmaşık, çeşitlilik gösteren farklı bilgi düzeylerine erişebiliyorlar” (Chomsky 2010: 122). Chomsky'ye göre ancak bu şekilde yaratıcılık ve dil bilgisellik üzerine kurulan bir dil bilgisi, ele alınan dilin bütün dil bilgisel tümcelerini açıklayabilir. Böylesine bir söz dizimine dayalı dil bilgisi; soyut yapıları üreten dizimsel kurallar, bu kuralların ürettiği soyut yapıları, yeni yapı ve tümcelere dönüştüren dönüşümsel kurallar ve dönüşümlerin varedtiği cümlelerin biçim bilimlerine uygulanan ses bilimsel kurallarla cümleler gerçekleştirme aşamasına gelen biçim bilimsel-ses bilimsel kurallardan oluşur. N. Chomsky zorunlu ve seçimlerlik dönüşümler olmak üzere iki çeşit dönüşümden bahseder. Bunların ilkinde dizimsel kuralların uygulanması ve zorunlu dönüşümlerin gerçekleştirilmesi sonucunda temel oluşturucularına indirgenmiş çekirdek tümce adı verilen etken, olumlu, yalın tümceler ile bildirme tümcelelerinden oluşan soyut yapı ortaya çıkar. Türetilmiş tümcelerin oluşumunu sağlayan olumsuz, edilgen, karmaşık soru tümceleri ise seçimlerlik dönüşümlerdir (Rıfat 2008: 73).

Noam Chomsky, Üretici-Düşünümsel dil bilgisi kuramını geliştirmek için yeni kavramlar geliştirir. Chomsky'ye göre bu kuram öznenin “edinç”ini inceler. Edinç “konuşucu-dinleyicinin kendi dili konusundaki sezgisel bilgisidir. Bu bilgi, konuşan

özne de örtük olarak vardır, bir başka deyişle edinç her insan beyninde gücül bir biçimde varolan doğuştan gelen bir dil bilgisel dizgedir. Edim ise edinç diye adlandırılan örtük dil bilgisel dizgenin değişik biçimlerde somut olarak gerçekleşmesidir” (Rıfat 2008: 73). Bu noktada her konuşanda farklı cümleler kullanma yeteneği vardır. Benzer yetenek konuşanı anlamak isteyen dinleyicide de bulunur. Bu, dil bilgisi adı verilen kurallar bütünü sayesinde gerçekleştirilir. Ancak özne “bu kuralları düşünmeden ve genellikle bu kuralların neler olduğunu bilmeden kullanır. Böylece her konuşucu-dinleyici kendi ana dili konusunda sezgisel bir bilgiye sahiptir” (Kıran 1996: 185). Bu bilgi özne de örtük gizli bir hâlde bulunur. Hangi dilsel topluluk olursa olsun özneler doğuştan var olan bir dil bilgisi sisteminin sahibidir.

Chomsky'nin kuramı açısından diğer kavramları derin yapı ve yüzeysel yapıdır. Derin yapı “bir tümcenin dönüşüm kuralları uygulanmadan önceki soyut yapısıdır. Söz dizimsel bileşende tabanın kurallarıyla elde edilen bu soyut yapı tümcenin anlamını belirler. Yüzeysel yapılar derin yapıların dönüşüm denilen işlemlerle (silme, ekleme, değiştirme, ornatma vb.) bir üst katmana, daha az soyut bir düzelmeye aktarılması sonucunda doğar” (Rıfat 2008: 74). Bir dilde derin yapıdan ortaya çıkan çok farklı yüzeysel yapılar olabilir. Her iki yapı ancak dönüşümler sayesinde birbirinden ayrılır.

Noam Chomsky bu çalışmaların ardından daha genel bir dil bilimi kuramı geliştirme gayretine girer. Bu çalışmalarında ortaya koyduğu dil bilimi kuramını kavramsal olarak daha da ayrıntılılar. Bu yeni dil bilgisi kuramının söz dizimsel, anlamsal ve ses bilimsel olarak üç bileşeni vardır. Söz dizimsel bileşen tümceleri tanımlayan kurallar dizgesidir. Taban ve dönüşümler olarak iki dizgeye ayrılır. Taban; temel, derin yapıları üretir. Dönüşümler ise tümcelerin derin yapıdan yüzeysel yapıya geçmesi için derin yapıdaki öğeleri yeniden düzenleyen kurallardır. Anlamsal bileşen ise söz dizimsel bileşen tarafından üretilen derin yapıları anlamsal olarak yorumlayan kurallar dizgesidir. Son bileşen olarak ses bilimsel bileşen ise yine söz dizimsel bileşenlerin varetteği ses dizilişleri şeklinde gerçekleştiren kurallar dizgesidir. Derin yapıdan yüzeysel yapıya aktarılan tümcenin nasıl seslendirileceğini belirler (Rıfat 2008: 75). Chomsky'nin üretici-dönüşümsel bu dil bilgisi sistematığının ikinci aşamasında söz dizimsel bileşenin; taban, dönüşüm ve yüzeysel yapı olarak üçe ayrıldığı anlamsal bileşenin derin yapıya, ses bilimsel bileşenin ise yüzeysel yapıya ait olduğu görülür.

Noam Chomsky 1970'li yıllardan sonra üretici-dönüşümsel dil bilgisi sisteminin üçüncü anlaşmasının sistematığını ortaya koyar. Chomsky'nin bu “üçüncü aşamada getirdiği değişikliklerin kökeninde şu gerçek yatar: Yalnızca dönüşümler

yoluyla ele alınabilecek işlenebilecek bazı olgular yine de kesin bir anlamsal etki taşırlar” (Rıfat 2008: 77). Üçüncü aşamada derin yapı-dönüşümler-yüzeysel yapı dizgesindeki söz dizimsel bileşende anlamsal bileşen ve ses bilimsel bileşen yüzey yapıya aittir. Anlamsal bileşen mantıksal biçimi, ses bilimsel bileşen ise sessel biçimi içerir.

Yapısalcı Dil Kuramına Eleştirel Yaklaşımlar

Hiç kuşkusuz insanoğlunun ürettiği her sistem gibi Ferdinand de Saussure’ün dil üzerindeki kuramlarıyla, dili kendi içinde özerk bir yapı olarak kabul edip üzerinde incelemeler yapan bu okulların kuramları ve yerleştirdiği dil anlayışı eleştiriye tabi tutulur. Bu noktada böylesine bir dil anlayışında; dilin, kendini ortaya çıkardığı, geliştirdiği ve üzerinde taşıdıklarının soyutlandığı ileri sürülür. Bu noktada Frederic Jameson *Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğın Eleştirel Öyküsü* kitabında yapısal dil kuramını eleştirmekle kalmaz aynı zamanda Saussure’den, Antoine Meillet’e gönderilen bir mektubu alıntılararak hem Saussure’ün neden dil bilimi hakkında çok az yazdığını hem de dil biliminin bir indirgeme olduğunu göstermeye çalışır. Saussure mektubunun bir bölümünde “her şeyden, dil bilimsel olgulara ilişkin, içinde sağduyu taşıyan on satır yazamıyor olmaktan bıkmışım. Bu türden olguların mantıksal sınıflandırmasıyla, bu olguları incelediğimiz görüş açılarının sınıflandırmasıyla o kadar uzun süre uğraştıktan sonra, dil bilimciye, her işlemi uygun kategoriye indirgerken, aslında ne yapıyor olduğunu, aynı zamanda dil biliminde yapılacak her şeyin ne kadar boş şeyler olduğunu göstermek için o uçsuz bucaksız emeğın farkına gittikçe daha çok varıyorum” (Jameson 2003: 22) ifadeleriyle yapısal dil kuramının bir soyutlama ve indirgeme olduğunu itiraf eder. Jameson bahsi geçen kitabının ilerleyen bölümlerinde hem Saussure’ün dil üzerinde vardığı sonuçları ve inceleme modelini hem önyak olduğu yapısal dil bilimi kuramını tartışmaya açar.

Yapısalcılık dil kuramını tartışmaya açan bir diğeri isim Paul de Man *Körlük ve İçgörü* kitabında postyapısalcı Derrida’nın *Gramatoloji* adlı eserinde J.J. Rousseau’yu yapıbozuma uğratmasına dair okumasında bir soyutlama yaptığını bunun da dil konusunda her şeyi görmeyi reddetmeye dayandığından körlüşmeye neden olduğunun altını çizerek (Man 2008:129). Burada “içgörü ve körlük çerçevesinde “körlük”ün gerçekliğın parçalarının göz ardı etmenin “pozitif” gücü”dür ve “şeylerin gerçek hâline dair içgörüğü ancak böyle bir körlük doğurur” (Zizek 2015: 279). Bu noktada körlüğü ortaya çıkaran dili bütün şartlardan soyutlayarak özerk bir yapı olarak ele almaktan kaynaklanır.

Kaynaklar:

Altuğ, Taylan, (2001), *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Chomsky, Noam, (2010), *Doğa ve Dil Üzerine*, çev. Ayşe Banu Karadağ, İstanbul, Sözcükler Yayınları.

Dolar, Mladen, (2013), *Sahibinin Sesi*, çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul, Metis Yayınları.

Eco, Umberto, (1995), *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, çev. Kemal Atakay, İstanbul, Afa Yayınları.

Jameson, Frederic, (2003), *Dil Hapishanesi, Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Kıran, Zeynel, (1996), *Dilbilim Akımları*, Ankara, Onur Yayınları.

Lacan, Jacques, (2012), *Benim Öğrettiklerim*, (çev. Murat Erşen), İstanbul, MonoKL Yayınları.

Man, Paul de (2008), *Kötülük ve İçgörü, -Çağdaş Eleştirinin Retoriği Üzere Denemeler*, çev. Ferit Burak Aydar, Cem Soydemir, İstanbul, Metis Yayınları.

Martinet, André, (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim*, çev. Prof. Dr. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yayınları.

Ricoeur, Paul, (2006), *Yoruma Dair; Freud ve Felsefe*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayınevi.

Rıfat, Mehmet, (2008), *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Saussure, Ferdinand de, (1998), *Genel Dilbilim Dersleri*, çev. Prof. Dr. Berke Vardar, İstanbul, Multilingual Yayınları.

Zizek, Slavoj, (2011), *İdeolojinin Yüce Nesnesi*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları

_____, (2015), *Hiçten Az, Hegel ve Diyalektik Materyalizmin Gölgesi*, çev. Erkan Ünal, İstanbul, Encore Yayınları.